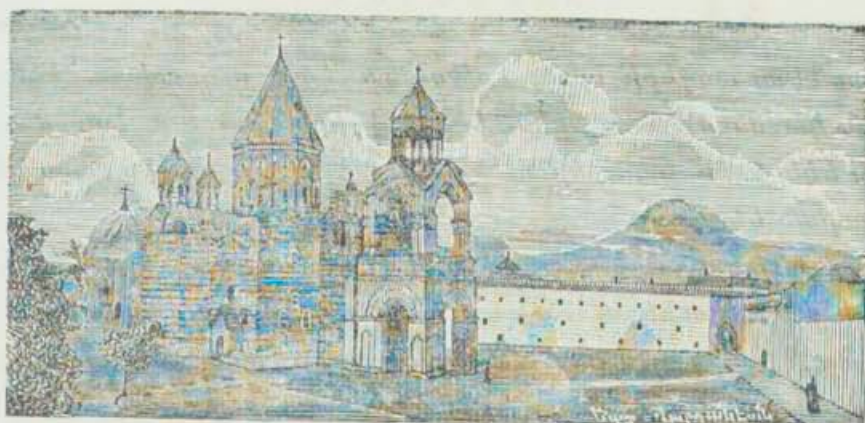

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Ը. — ՇՐՋԱՆ ԺԷ.

1884

ՏԱՐԻ ԺԷ.

ՕԳՈՍՏՈՍ 31.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՍՏՈՒԳԼԱՍԵ
1952 թ.

ԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅԱ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԵԿԵՂԵՏԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ.

ՇՐՋԱՆ Բ.

ԳԼ. Ա.

Մակեդոնական լայնածաւալ տէրութիւնը Ալէքսանդր Մակեդոնացու մահից յետոյ զանազան մասերի բաժանուեց և այսպէս թուրքալիով՝ արեւմուտքում տեղի տուեց Հռովմէական կայսերութեանը, իսկ արեւելքում՝ Արշակունի ցեղապետութեան:

Հռովմէական կայսրութիւնն էլ երկու բաժանուեց — Արեւմտեան և Արեւելեան: Արեւմտեան կայսերութեան մայրաքաղաքն էր Հռոմը, իսկ Արեւելեան կայսրութեան մայրաքաղաքը՝ Կոստանդնուպօլիս: Այդ երկու քաղաքները իրանց քաղաքական նշանակութեամբ որոշ տեղ բռնեցին նաև քրիստոնէական եկեղեցու վերաբերութեամբ, որովհետև Հռոմը իւր պապական աթոռով կենդրոն դարձաւ արեւմտեան քրիստոնէայ ազգերի՝ որոնք Կաթոլիկ եկեղեցի են կոչւում, իսկ Կ. Պօլիսը իւր տիեզերական իշխանած պաարիարքական աթոռով կենդրոն դառնալով արեւելեան

քրիստոնեայ ազգերի՝ որոնք օրթոդոքս կամ ուղղափառ եկեղեցին են կազմում: Այս երկու եկեղեցիներն հետ ևս Հայաստան եայցս եկեղեցին յարարեութեան մէջ է եղել, որպէս առանձին ինքնուրոյն եկեղեցի:

Հայաստանեայցս եկեղեցու կազմակերպութեան հետ մեծ յարակցութիւն է ունեցել Արշակունի ցեղապետութիւնը՝ սր երկու հարստութիւն էր բաժանուած, արեւելեանը՝ Պարսկաստանում, իսկ արեւմտեանը՝ Հայաստանում: Այս երկու ցեղակից հարստութիւնները սակաւ քացառութեամբ միմեանց զօրավիգն էին երբ հարկ էր լինում մէկին կամ միւսին պատերազմ՝ ունենալ Հռովմէական կայսերութեան կամ այլ տէրութեանց հետ:

Պարսից նախարարներից Արտաշիր Սասանեանը Արտաւանին սպանելով՝ վերջ դրեց Պարսկաստանում Արշակունի կամ Պարթևական հարստութեանը և ինքն պարսիկ նախարարների հաւանութեամբ 226 թուին թագաւորելով Արտաւանի տեղ՝ Սասանեան հարստութեան հիմնադիրն դարձաւ: Այս ժամանակ Հայաստանում թագաւորումէր Խոսրով Ա. մեծն, որ ամեն ջանք գործ դրեց նորից հաստատել Արշակունի հարստութիւնը Պարսկաստանում՝ զանազան պատերազմներով նեղելով Արտաշիր Սասանեանին, որ մտածումէր Խոսրովին սպանել տալ և Հայաստանում ևս Արշակունի հարստութիւնը տապալել, որպէս զի ինքն և իրանով սկսուած ցեղապետութիւնը կասկածելի սահմանակից չունենայ: Այս մտածմունքը Սասանեան ցեղապետութեան աւանդական քաղաքականութիւնը դարձաւ: Արտաշիր Սասանեան իւր այս նպատակը յառաջ տանելու համար Պարսկաստանի Պաշլաւիկ կամ Արշակունի նախարարներից նորան, ում որ յաջողի Խոսրովին սպանել, խոստացաւ Քուշանաց աշխարհը և Բաշլ հայրենական քաղաքի թագաւորութիւնը և իւր երկրորդը լինելու իրաւունքը: Սուրէնեան — Պաշլաւ Անակ խոստացաւ սպանել Խոսրովին, ուստի և 256 թուին իւր եղբոր հետ եկաւ Հայաստան կեղծելով որպէս թէ իբրեւ Արշակունի՝ ցեղակից Խոսրովի և Արտաւանի, փախչումէ Արտաշիրի հալածանքից: Խոսրով չիմանալով Անակի եկաւորութեան բուն պատճառը, սիրով ընդունեց և ամենայն մտերմութեամբ սկսեց վարուել: Անակ այս մտերմութիւնից օգուտ քաղելով՝ մի անգամ որսի ժամանակ Խոսրովին առանձին գտնելով իւր եղբոր հետ նորա վերայ յարձակուեց և մա-

րիտմ Արիստակէս մանկան հետ մտաւ Կոստանաց անապատը, իսկ Վրթանէս մնաց Կեսարիայում, ժամանակին ամուսնացաւ և ունեցաւ երկու որդի Գրիգորիս և Յուսիկ:

Գրիգոր իւր հաւատարմութեան համար Տրդատին շատ սիրելի էր. Տրդատ մեծամեծ քաջութիւններ գործելուց յետոյ Դիոկղետիանոսից իբրև հայրենի ժառանգութիւն 286 թուին ստանալով Հայաստանի թագաւորութիւնը երբ հռովմէական զօրքերով գալիս էր Հայաստան՝ նորան ուղեկից էր նաև Գրիգոր: Տրդատ հասնելով Եկեղեաց գաւառի երիզա աւանը, մեծամեծ զոհեր արեց Անահտի մեհենին և հրամայեց Գրիգորին, որ նա ևս պտակ, ծառերի թաւ ոստեր և ծաղկափնջեր նուիրի, բայց Գրիգոր յայտնելով իւր քրիստոնեայ լինելը՝ հրաժարուեց. Տրդատ լսելով այս, շատ զայրացաւ, յանդիմանեց Գրիգորին և նոյն օրը բանալը գրեց: Հետևեալ օրը առեան բերուելով, Գրիգոր հրապարակաւ խոստովանեց իւր քրիստոնէութիւնը, սկսեց քարոզել և յայտնապէս ցոյց տալ Կռքերի ստութիւնը և Կոստանապոլսեան մոլորութիւնները: Տրդատ ամեն հնարք ի զուր համարելով Գրիգորին համոզելու, սկսեց չարչարել նորան և տանն երկու զանազան սոսկալի տանջանքներ տալուց յետոյ՝ երբ լսեց թէ նա իւր հօրը սպանող Անահի որդին է, աւելի ևս զայրացաւ և կապած ձեռքերով ու ոտքերով յանձնեց Արտաշատի իշխան Մաղենտին՝ որ ձգի Արտաշատի մահապարտների խոր վիրապը: Ս. Գրիգոր 286 — 301 թ. մնաց վիրապում, ուր, ըստ ժողովրդական աւանդութեան, մի կին օրը մի կտոր հաց էր ձգում:

ԳԼ. Բ.

Տրդատ Ս. Գրիգորին Արտաշատի մահապարտների վիրապը ձգելուց, Հայաստանին տիրելուց, և բոլոր թշնամիներին նկուն անելուց յետոյ հանգիստ էր վայելում, երբ Հռովմայեցւոյ կայսրների հալածանքից ազատուելու համար Ասիա փոփանն եօթանասուն անձինք քահանայք և կոյսեր՝ որոնցից 36 կոյսեր երեք քահանաների ուղեկցութեամբ և Ս. Գայիանէի հսկողութեամբ եկան Հայաստան: Կոյսերի մէջ էր հրաշագեղն ու աստուածային իմաստութեամբ զարդարուած իշխանազուն կոյսն Հռիփսիմէ: Կոյսերը սկզբում ընակութիւն հաստատեցին Վասպուրականի Վարազ սարում, ուր Ս. Հռիփսիմէ թողնելով իւր կրած խաչը, որ այժմ

յայտնի է Վարագայ Ս. Խաչ անուամբ, իւր ընկերների հետ եկաւ Արարատեան գաւառը և բնակութիւն հաստատեց Վաղարշապատ մայրաքաղաքի այգեստանների հնձաններում:

Տրդատ յանձնարարութիւն ստանալով Գիտկղեօխանոսից Ս. Հռ-
ախիսիմէին կամ յետ — Հռովմ՝ դարձնելի կնութիւն կայսեր, կամ
ամուսնանալ նորա հետ՝ եթէ կրկամենայ — իսկոյն խնդրակներ
ուղարկեց, որոնք Ս. Հռախիսիմեանց գտան Վաղարշապատի հնձան-
ներում և իմաց տուին թագաւորին՝ պատմելով Ս. Հռախիսիմէի
հրաշալի գեղեցկութիւնը: Տրդատ հրամայեց մեծ շքով Ս. Հռախ-
սիմէին արքունիք բերել, բայց սուրբ կոյսը մերժեց: Վերջապէս
երբ Տրդատ Ս. կուսին բռնի արքունիք բերելուց յետոյ տեսաւ թէ
համոզելու համար կանչուած Ս. Գայիանէն հակառակն է համո-
զում, և թէ, անհնար է Ս. Հռախիսիմէին իրան կամ կայսեր
հարսնացնել, բոլոր կոյսերին էլ նահատակել տուեց 301 թ.

Սուրբ կոյսերի նահատակութիւնից յետոյ Տրդատ մտատան-
ջութիւնից մոլեգնութեան մէջ ընկաւ, և խողի բնութիւն ստա-
ցաւ: Աստուծոյ հրեշտակը տեսիլքի մէջ յայտնումէ Տրդատի
քոյր Խոսրովիգուսին թէ, միայն Արտաշատու մահասարտների
խոր վիրապի մէջ ընկած Գրիգորը կարող է բժշկել Տրդատին:
Խոսրովիգուսին պատմումէ իր տեսիլքը. սկզբում չեն հաւա-
տում թէ Գրիգոր կարող էր այնքան երկար ժամանակ կենդա-
նի մնալ, բայց երբ տեսիլքը մի քանի անգամ կրկնումէ, Ս-
տայ նախարարը ուղարկումէ Արտաշատ և վիրապից հանումէ
կենդանի նահատակ Ս. Գրիգորին և բերում: Մոլեգնեալ Տրդ-
ատին, որ ժողովրդեան հետ Վաղարշապատի քաղաքագոռնից
դուրս ընդ առաջ էր ելած՝ Ս. Գրիգոր աշօթքով փոքր ինչ զգա-
տացրեց, սկսեց քարոզել և առաջին գործն եղաւ նահատակուած
կոյսերի մարմինները ամփոփել նոցա պատառոտուն զգեստնե-
րով իրանց բնակութեան հնձանում, մինչև նոցա նահատակու-
թեան տեղը մատուռներ կրկառուցուէին: Ս. Գրիգոր պատուիրեց
հաւատացեալ թագաւորին և այլոց հինգ օր ապաշխարել ծով և
պահք պահելով, և իւր քարոզութեան 66րդ օրը բոլորովին
բժշկելով Տրդատին՝ նորա աշխատակցութեամբ շինեց Ս. կոյսերի
անուաներին յատկացեալ վկայարանները: Ինքն Տրդատ անձամբ
բրումէր կոյսերի հանգստեան տեղը, իսկ նորա կին Աշխէն տիկինն
ու Խոսրովիգուսին քոյրը բրած հօլը իրանց քղանցքներով դուրս

էին թափում: Կուսանաց վիպարանները շինելուց յետոյ, Ս. Գրիգոր իսպ տնկեց և որմափակ անել տուեց այն տեղը, ուր տեսեան մէջ տեսել էր Միաձնի իջնելը Հայաստան աշխարհի կենդրոնը, քրիստոնէութեան լոյսը այն տեղից Հայաստանի չորս կողմը ցուցնելու համար:

Ս. Գրիգոր Տրդատին քրիստոնէական հաւատի մէջ հաստատելուց յետոյ, նորա հետ շրջելով Հայաստանի զանազան կողմերը կործանեց հեթանոսական բազմաստուածութեան մեհաններն ու բազինները և ամենայն տեղ կանգնացրեց Քրիստոսի Սուրբ Խաչը:

Նւ այսպէս Հայաստանի մեծագոյն մասը Քրիստոսի աւետարանին աշակերտելուց յետոյ առաջարկեց Տրդատին և Հայոց աշխարհի իշխաններին, որ մի հովիւ ընտրեն հաւատացեալներին մկրտելու, եկեղեցու սուրբ խորհուրդները մատակարարելու և եկեղեցական արարողութիւնները կատարելու համար: Տրդատի հրամանով ժողովուեցին կուսակալները, նախարարները, և զօրքերի գլխաւորները և միաբանութեամբ՝ Ս. Գրիգորին ընտրեցին իրանց հովուապետ *), այսպիսով սկիզբն դրուեց եկեղեցու հովուապետի ընտրողական սկզբունքին հենց առաջին հայրապետից, իսկ այս սովորութիւնը անաղարտ և անկորուստ մնաց Հայ եկեղեցու մէջ, որով և եկեղեցին բուն ազգային ժողովրդական եկեղեցի դարձաւ: Այս ազգային ընտրութիւնը Ս. Գրիգոր չըմբեփեց, ուստի Տրդատի կարգադրութեամբ և թղթով՝ տասն և հինգ մեծամեծ նախարարների և բազմաթիւ մարդկանց հետ՝ թանկագին ընծաներով գնաց Կեսարիա, և Ս. Թադէոս առաքեալի յաջորդ Կապադովկիայի Ղևոնդիոս եպիսկոպոսից 302 թ. Հայաստանեայցս հովուապետ ձեռնադրուեց: Ս. Գրիգոր Ղևոնդիոսից Ս. Յովհաննու Կարապետի և Աթանազինէ եպիսկոպոսի մատուցները ստանալով՝ վերադարձաւ, ուղեկից ունենալով նաև Անտոն և Կրօնիգէս կրօնաւորներին. ճանապարհին Սերաստիայում մի քանի օր մնաց, և տեղւոյն քրիստոնէաներից ընտրեց արժանաւորներն ու գրագէտները Հայաստանում քահանայ ձեռնադրելու համար. զանազան տեղերից հրաւիրեց յոյն և ասորի եպիսկոպոսներ, վարդապետներ և եկեղեցու այլ և այլ պաշտօնեաներ, և այսպիսի խուռն բազ-

(*) Ագաթ. եր. 295. տպեալ յՅովթագիւղ ի 1822 թ.

մութեամբ մտաւ Հայաստան՝ զանազան տեղեր վանքեր հաստատելով, եկեղեցիներ կառուցանելով և քարոզելով: Նա կործանուած մեհեանների և բազինների գանձերի մի մասը աղքատներին բաժանելուց յետոյ՝ միւս մասը յատկացրեց քրմապետների մանուկներին, նոցա քրիստոնէութեան մէջ վարժեցնելու համար:

Ս. Գրիգոր Կեսարիայից դառնալիս Տարօն հասած ժամանակ լսեց որ Խննակնեան կոչուած տեղը զեռ կանգուն կան Փիսանէ և Դեմետր կուռքերի արձանները երբոր կամեցաւ այս արձաններն էլ կործանել, հզօր ընդդիմութեան հանգիպեց. սկսուեց արիւնհահեղ պատերազմ քրմապետ Արձանի ու նորա Փիմետր որդու և Հայ հաւատացեալների մէջ. այս պատերազմին փոքր էր մնում որ Ս. Գրիգորի կեանքն էլ զոհ գնար, բայց պատերազմը փերջացաւ Արձանի և Փիմետրի մահուամբ, և Ս. Գրիգոր խսկոյն կործանուած կուռքերի տեղ կանգնացրեց Քրիստոսի Ս. խաչը, և զետեղելով այնտեղ Յովհաննու Կարապետի մատունքից, Յովհաննէս Կարապետի անուամբ մի եկեղեցի շինեց՝ այնտեղ թողնելով Անտօն և Կրօնիդէս և նոցա ընկեր կրօնաւորներին՝ որոնք չափազանց խստակրօնութեան համար խոտաճարակ են կոչւում. վանահայր և Տարօնոյ եպիսկոպոս կարգեց Զենոր Վրակին, որի անունով վանքը կոչւումէ Վրակայ վանք: Ս. Գրիգոր Տարօնու գաւառի մեհեանները և բազինները կործանելուց և տեղւոյն ժողովրդեանն ու իւր հետ եղած նախարարներին մկրտելուց յետոյ ուղեւորեց գէպի Արարատեան նահանգը, ուր մեծ շքով ընդունուեց Տրդատ թագաւորից, որ լսելով նորա վերադարձը՝ Աշխէն տիկնոջ, Խորովիգիտի և բազմաթիւ զօրքերի հետ Վաղարշապատից գուրս գալով Բագրեւանդ գաւառի Բագուան գիւղաքաղաքում ամսօրեայ ժամանակով սպասումէր նորա գալստեանը: Ս. Գրիգոր Տրդատին և հաւատացեալ բազմութեանը մկրտեց Նփրատ (Արածանի) գետում և մկրտութեան տեղը Յովհաննու վանքը շինելով ամփոփեց այն տեղ Ս. Յովհաննու Կարապետի մատունքից: Այս վանքը այժմ կոչւումէ Աւչքիլիսէի վանք:

Ս. Գրիգոր Տրդատ թագաւորի հետ (որի անունը մկրտութեան ժամանակ փոխել էր Յովհաննէս) վերադարձաւ Վաղարշապատ և իւր տեսչեան համեմատ ի պատիւ իջման Միաձնի՝ 303 թ. շինեց

այն տաճարը՝ որ կոչվումէ Էջմիածին՝ որ դարձաւ ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Մայր Աթոռ *):

Ա. Էջմիածնի շինութիւնից յետոյ Ա. Գրիգոր Տրդատի հետ շրջագայեց բոլոր Հայաստանի մէջ. քարոզեց Քրիստոսի աւետարանը, մկրտեց հաւատացեալներին, և նոցա հովիւ կարգեց Կեսարիայից և Սեբաստիայից հետը բերած եպիսկոպոսներին, վարդապետներին ու քահանաներին: Արտիշեսու հայերէն գրագիտութիւն չըկար, ասորերէն և յունարէն լեզուների համար գպրոցներ հաստատեց՝ ժողովեց այն տեղ քրմերի և այլ ցանկացողների որդւոցը, յաջողակներին քահանայ ձեռնադրելով՝ քարովի կարգեց, որոնց թիւը 400 ից անց էր. սոցա կարգիցն էր Ալբիանոս արքունի դրան եպիսկոպոսը: Ա. Գրիգոր կուսանոցներ, վանքեր և մենաստաններ հաստատեց՝ գլխաւոր կարգելով Կապադովկիայից հետը բերած կրօնաւորներին, և տեսնելով որ քրիստոնէութիւնը արմատակալել է Հայաստանում՝ ինքն առանձնացաւ:

Տրդատ թագաւորը երբոր լսեց Արտաւազդ Մանգակունուց թէ Ա. Գրիգոր ունի երկու որդիք, նոցա ևս բերել տուեց Հայաստան. տնգրանիկը վրթանէս՝ ամուսնացած էր և ունէր երկու որդի Գրիգորիս և Յուսիկ, իսկ կրտսերը Արիստակէս կրօնաւոր էր: Տրդատ Արիստակէսին և վրթանէսին առաւ և գնաց Ա. Գրիգորի մօտ և ինչբեց որ եթէ ինքն Գրիգոր կամենումէ առանձնանալ, գոնէ իւր տեղը յաջորդ ձեռնագրի իւր Արիստակէս կրօնաւոր որդուն: Գրիգոր լսեց Տրդատին և գալով Վաղարշապատ՝ 318 թ. Արիստակէսին ձեռնագրեց հովուապետ Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ:

ԳԼ. Կ.

Քրիստոնէութիւնը, որ այնքան հալածվում էր, սկսել էր իւր փրկարար ազդեցութիւնն ունենալ, վասն զի վրացիք 317 թ. քրիստոնէայ դարձան քարոզութեամբ Նունէ կուսի, որ Հռիփսիմեանց ընկիւններից էր: Ա. Նունէի վրաց Միհրան թագաւորի և մեծա-

(*) Ա. Էջմիածնի նաւակատեաց տօնը, իւր՝ յանուն Ա. Աստուածածնի եղած աւագ խորանի համար կատարվումէ Ա. Աստուածածնի վերափոխման շաբաթ օրը. ամբողջ ինն օրը տօն է կատարվում ի պատիւ վերափոխման Ա. կուսին և նաւակատեաց Ա. Էջմիածնի՝ որով և սկզբնաւորութեան Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ:

մեծների խնդրանք Ս. Գրիգոր Վրացիներին մկրտելու և հովուելու համար քահանաներ և եպիսկոպոսներ ուղարկեց. այսպիսով Վրաց եկեղեցին մինչև Կիւրոն ի հաւատոյս մի լինելով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հետ՝ միանգամայն գտնուեալ էր Հայոց Հայրապետի բարձրագոյն իրաւասութեան ներքոյ, և Վրաց կաթողիկոսը Հայ Հայրապետից էր ընդունում սուրբ օծումն։

Բացի Վրաց առաջնորդ Միհրանից՝ Հռովմայեցւոց Կոստանդիանոս կայսրն ևս խաչի դրօշով ոգևորուած իւր թշնամիներին յաղթելուց յետոյ՝ ընդունեց քրիստոնէութիւնը և սկսեց պաշտպանել քրիստոնէաներին, իսկ Կոստանդիանոսի մայրը Հեղինէ թագուհին գնաց Երուսաղէմ և 327 թ. գտաւ Քրիստոսի Ս. խաչը։

Թագաւորների հալածանքը քրիստոնէութեան դէմ նոր էր սկսել թուրանալ և նոր քրիստոնէութիւնը սկսել էր յայտնի համարձակ պաշտուիլ։ Արիոս Աղէքսանդրացին սկսեց քարոզել թէ Որդին Աստուած ոչ Հօր հաւասար, ոչ Հօր բնութիւնից ու էութիւնից և ոչ յառաջ քան զյաւիտեանս Հօրից ծնուած է, այլ օտար է — արարած և կրտսեր, և ժամանակից յետոյ գոյացած։ Արիոսի ազանգը դատաւարտելու և ճշմարիտ հաւատը հաստատելու համար՝ Կոստանդիանոս կայսեր հրամանով Բիւթանիայի Նիկիա քաղաքում 325 թ. առաջին տիեզերական ժողով կազմուեց 318 հայրապետների ներկայութեամբ՝ ուր էր և Ս. Գրիգորի կողմից նորա որդին և փոխանորդը Արիստակէս։ Արիոս դատաւարտուեց և կայսեր հրամանով աքսորուեց, Արիոսի ազանգը հերքող իշարս միւս հայրապետների՝ Ս. Արիստակէս հաւատոյ նոր հաստատած հանգանակը և ժողովի վճիռը 20 յօդուածներով բերեց Հայաստան։ Ս. Գրիգոր Նիկիոյ ժողովի հաւատոյ հանգանակը և վճիռը ընդունեց հանգանակի վերայ աւելացնելով «Իսկ մեք փառաւորեսցուք, յաւելուածը, իսկ կանոնները փոքր ինչ ընդարձակեց իւր հօտի աւելի և ս զգուշութեան համար *)։

Ս. Գրիգոր բոլոր ազգը քրիստոնէական լուսով լուսաւորելուց յետոյ, իրան յաջորդ թռչնելով իւր որդի Ս. Արիստակէսին՝ ինքն առանձնացաւ մի քանի ամիս Գլակայ վանքը, այնուհետև մեկուսանալով Դարանաղեաց գաւառը, Ս. Մանեայ կուսի այրը՝ այն տեղ

(*) Խոր գեղք Բ. զԼ. Դ.

էլ վախճանուեց անյայտութեան մէջ, մինչև իւր վերջին մեկուսանալը 30 տարի վարելով Հայաստանեայց հովուապետութեան պաշտօնը: Ս. Գրիգորի մահից յետոյ նորա մարմինը թաղեցին հովիւները, ուստի երկար ժամանակ անյայտ մնաց մինչև որ Գառնիկ անունով մի ճգնաւոր գտաւ և թաղեց Թորգանում: Ս. Գրիգոր սոսկալի տանջանքներով և օրինակելի եռանդով ազգը քրիտոնեայ դարձնելու համար Նուսաւորիչ է կոչւում, և երախտագէտ ազգը տարին երեք անգամ տօնումէ նորա Ս. յիշատակը, — չարչարանքի և Արտաշատի վիրապի մէջ ձգուելու յիշատակը՝ մեծի պահոց մէջ, վիրապից դուրս գալու և առաքելութեան գործը սկսելու յիշատակը՝ Հռիփսիմեանց տօների շարաթ օրը, իսկ Նշխարաց գիւտի տօնը Յունիս ամսի մէջ:

ՆԻԿԻՈՅ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ Ս. ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐ *).

Նիկիոյ տիեզերական Ս. Ժողովի կանոնների համառօտ ամփոփումն:

Ա. Թող նորան, որ հիւանդութեան, բժշկուելու և կամ հեթանոսների ձեռքով է զրկուած իւր մարմնոյ անդամներից՝ կարգի և աստիճանի մէջ արժան է պահել. իսկ նոցա, որոնք մարդկանց առաջին սուրբ երևալու համար կեղծաւորաբար կամովին կտրել են իրանց անդամներից մէկը, պէտքէ կարգընկէց անել, այնպիսիքը եկեղեցուց դուրս եօթն տարի պէտքէ ապաշխարեն, եօթն տարուց յետոյ ջերմեռանդն զղջումը տեսնելով՝ եկեղեցի թողնեն և հաղորդեն, միայն եկեղեցական պաշտօնէից կարգին պէտք է չըխառնուեն. եթէ ապաշխարութեան ժամանակ հիւանդանան՝ հաղորդել, իսկ առողջանալուց յետոյ պարտաւորել՝ որ շարունակեն ապաշխարանքը:

Բ. Առանց փորձելու և ստուգելու՝ աղանդաւորներին չըձեռնադրել:

Գ. Նոցա, որոնք անչափահաս, օրինաց անտեղեակ, թեթեւամիտ, անուղղայ և գինեմոլ են՝ սարկաւագ չըձեռնադրել, չըձեռնադրել նոյնպէս եթէ օտարերկրիայ և անծանօթ են:

Դ. Հայրապետը եպիսկոպոս պէտք է ձեռնադրի երեք եպիսկոպոսների մասնակցութեամբ:

Ե. Եթէ մի հոգեւորական առանց անձնական նկատման (կրքերի) մէկին ապաշխարութեան է ենթարկել, ուրիշը իրաւունք չունի արձակել ապաշխարողին, բացի համոզելուց և դէպի ապաշխարութիւն յորդորելուց. և որպէս զի ներդաշնակութիւն լինի Քրիստոսի եկեղեցու մէջ, տարին երեք գաւառական ժողով կազմել:

(*) Սինօդի դորժածած կանոնադիրք. դրուած Ռ.Մ.Ժ. Թուին Հայոց:

Զ. Է. յօդուածները վերաբերում են մայրաքաղաքների եպիսկոպոսների իրաւանց *),

Ը. Նորա, որոնք կամենում են մտնել հոգեւոր կոչման մէջ, պէտք է (հաւատոյ) խոստովանութիւն տան և ձեռնադրուեն:

Թ. Որոշումէ որ իւրաքանչիւր քաղաքում կամ գաւառում մի եպիսկոպոս պէտք է լինի և ծուխի վերայ մի քահանայ:

Ժ. Եթէ մէկը առանց քննութեան քահանայացի է, և ապա նշմարուել է պակասութիւն կամ արատիք՝ եկեղեցին պէտք է չընդունի ոչ նորան և ոչ նորա պաշտօնավարութիւնը:

ԺԱ. Եթէ մէկը անարժաններից օծուեց՝ յայտնուելուց յետոյ՝ պէտք է կարգաւոյժ լինի. իսկ եպիսկոպոսը եթէ գիտութեամբ կամ կաշառքով է օծել, պատուհասի տակ պէտքէ մնայ:

ԺԲ. ԺԳ. ԺԴ. ԺԾ. վերաբերում են զանազան մեղսագործութեանց և յանցանքին համեմատ ապաշխարութեան:

ԺԵ. Նորա, որոնք կամենում են մկրտուել (չափահասների համար) չորս տարի պէտք է սովորեն հաւատոյ օրէնքներն ու կանոնները, մի տարի ևս պէտքէ ապաշխարեն և յետոյ մկրտուեն:

ԺԶ. Խռովարար հոգեւորականներին (քահանաներին և քորեպիսկոպոսներին) որոնք կրճգտեն յափշտակել ուրիշի վիճակը, և անուղղայ կրման, պէտքէ մերժել կոչումից:

ԺԷ. Հասարկութեան համար իւր իսկական կոչման անփոյթ, վաշխառութեամբ պարագող հոգեւորականին՝ եթէ անուղղայ մնայ՝ մերժել կոչումից:

ԺԸ. Միայն սրբազնագործ պաշտօնեայն պէտք է կատարէ սուրբ խորհուրդները (մկրտութիւն և հաղորդութիւն), սարկաւազները պէտքէ միայն սուրբ խորհրդի մատակարարութեան սպասաւորեն:

Ի. Ապօղինարի ազանդից **) զարձօղներին նորից մկրտել և եթէ հարկ լինի ձեռնադրել՝ մեծ զգուշութիւն հարկաւոր է գործ գնել:

(*) Այս յօդուածները Սինօդի կանոնգրքում պայտէս են գրուած. —

Զ. Բօդ. «Կախնեաց սովորութիւն կայցէ յէգիպտոսի, զի Աղէքսանդրոս եպիսկոպոսն ամենեցուն իշխեսցէ. վասն զի Հռովմայեցւոց եպիսկոպոսին այս սովորութիւն է. նոյնպէս եւ Անտիօքացւոց եւ այլ իշխանութիւն. . . .

Է. «Վասն զի սովորութիւն կալաւ եւ կարգն խնայեաց զի Երուսաղէմի եպիսկոպոսն պատուեսցի. եւ ընկալցի ըստ կարգին զպատիւն, զի մայրաքաղաքաց է. ըստ արժանոյն պահեսցի պատիւ»:

— Այս կանոններից երեւումէ որ եպիսկոպոսապետները միմեանց հաւասար են իշխանութեամբ եւ մէկը միւսի վերայ իշխանութիւն չունի:

(**) Ապօղինար Լաւողիկէի եպիսկոպոս. իւր անձնապատմութեամբ մուրուսեան մէջ ընկած՝ համարումէր թէ Բանն Աստուած մարգանալիս՝ առել է միայն մարդկային մարմին առանց ըսնական հոգւոյ. հորա կարծիքով՝ Բանն Աստուած էր հոգիաւորում Քրիստոսի մարմնին: Ապօղինարի հետեւողները կոչվում են Ապօղինարեանք: Պատմ. Եկեղեց. իգնատ. վարդ. Փափազ. ի վեհեւտ 1848. եր. 196:

— Բացի Խոստանդիանոսի դատաւճռից՝ Նիկիոյ ժողովին վերագրե-
 րկրորդ կանոն կայ 114 յօդուածներով՝ որոնցից 20 ն գրեթէ առաջին
 կանոնի յօդուածոց համառօտութիւնն են, իսկ մնացեալները համա-
 րեա բացատրական յաւելուածներ:

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻ Ա. ԺՈՂՈՎ.

Թէև Խորենացին չէ յիշում թէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ժողովով
 ընդունած լինի Նիկիոյ հանգանակը և կանոնները, սակայն գրում է.
 « Սուղ ինչ գլուխս յինքնէ ի կանոնս ժողովոյն (Նիկիոյ) յաւելու-
 վասն առաւել զգուշութեան իւրոյ վիճակին »: Նիկիական ժողովի կա-
 նոնների՝ Ս. Լուսաւորիչին վերագրած երեսուն յօդուած յաւելուածը
 մեր կանոնագրքում գրուած է. « Կանոն Սրբոյն Գրիգորի Պարթևի՝
 յաւելումն Նիկիականին » *) որ համարվում է 325 թ. Վաղարշապա-
 տի առաջին ժողովի գործը—ըստ հաւանական ենթադրութեան թէ, Ս.
 Գրիգոր մենակ չէր անիլ այդ յաւելուածը, այլ եպիսկոպոսաց ժողո-
 վով: Թաւելուած կանոնները վերաբերում են ժողովրդեան, քահանա-
 ների և եպիսկոպոսների պարտաճանաչութեան՝ և յանցանքի համեմատ
 տրուելիք պատիժներին: Ահա այդ յօդուածներից նշանաւորները.

Ա. Բ. Գ. Եօդուածները ծանր ապաշխարանքի են ենթարկում մեղ-
 քի մէջ զառաժուած, (թերևս երկրորդ) կին առնող և վաշխառու քա-
 հաններին:

Դ. Եօդ. Հեթանոսների տներում անխտիր ուտողները երեք տարի
 պէտքէ ապաշխարեն:

Ե. Եօդ. Կուսի հետ պսակուած ուրին երկու տարի արտաքոյ եկե-
 ղեցւոյն և մի տարի ընդ օրինօք պէտքէ ապաշխարէ:

Ը. Եօդ. Գաղտ պսակ օրհնողին որոշում է կարգաւոյժ անել:

ԺԲ. Եօդ. Դիւթիչներին հինգ տարի արտաքոյ եկեղեցւոյ և մի տարի
 էլ ընդ օրինօք ապաշխարել տալ, և ապա իրրև ողորմութիւն՝ հաղորդել:

ԺԵ. Մեռելների վերայ կոծողներին, մազերը կտրողներին, ճակատին
 խոտողներին ի կեանս և ի մահ նշովքի ենթարկել:

Ի. Անապատականներին արգելել եկեղեցու խորհուրդը ժողովըր-
 դին մատակարարել:

ԻԲ. Խոստովանութիւն յայտնող քահանային կարգաւոյժ անել և հո-
 գեւորականութիւնից մերժել. յայտնելով միանգամայն որ, չըխոստո-
 վանողի մեղքը խոստովանանք յայտնող քահանայի վերայ կը լինի:

ԻԳ. Պոռնիկութեան համար պատուիրում է արձակել կինը՝ և մի տա-
 րի սրբու եր:

(*) Պատմ. Ժողովոյ. գլ. Բ:

ԻԴ. Ճգնութեան համար իւր կնոջը թողնող մարդուն նշանակում է:

ԻԵ. Արեւելից քահանաները, սարկաւազները և զպիրները առանց զղջման պէտքէ չլմտեանան պատարագի կամ ժամերգութեան:

ԻԶ. Կաշառառուն, հոգեւորական լինի թէ աշխարհական, կախարդ Սիմոնի *), մատնիչ Յուդոյի, և բորոտ Գէեղիի **) մեղսակից է:

ԻԹ. Նշանակում է զուր տեղ նշանակող քահանան:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին վերագրվում է նաև հետեւեալ վերնագրով կանոնները. «ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԳԱՅ և ԿԱՆՈՆՔ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՊԱՐԹԵՒԻ, «Դարձեալ հարցումն և պատասխանիք նոցա» և երկու ճառքէն գրուածքներ, որոնց առաջինի մէջ խօսվում է յատկապէս վանքի և եկեղեցու մասին, իսկ երկրորդի մէջ՝ հոգեւորականների, եկեղեցեաց և վանքերի հասոյթների մասին, որպէս զի նորա միջոց ունենան իրանց ապահովել և պատասխարել կարօտեալներին ***):

ԳԼ. Գ.

Ս. Գրիգոր լուսաւորչին 332 թուին յաջորդեց իւր որդին Արիստակէս՝ որ իւր հօր պէս իւր ստանձնած պաշտօնը ամենայն սրբութեամբ կատարեց. շինեց միանձանց համար փռնքի, և Մոփաց աշխարհի Խոգան գիւղաքաղաքում մի եկեղեցի հաստատեց: Ս. Արիստակէս հայրապետը առանց քաշուելու յանդիմանումէր ուղղութիւնից շեղուած նախարարներին, այս իսկ պատճառով Չորրորդ Հայոց Արքեպոստ իշխանը 339 թուին սպանեց նորան Մոփած գաւառում, և ինքն փախաւ Կիլիկիայի Տարսոն քաղաքը: Ս. Արիստակէսի մարմինը նորա աշակերտները տարան եկեղեցաց գաւառը և թաղեցին Բիլ տաճանում, որ Տրդատ տուել էր Լուսաւորչին սեպհականութիւն:

Ս. Արիստակէսին իւր մահից յետոյ նոյն տարին յաջորդեց իւր անդրանիկ եղբայր Վրթանէսը, որ իւր հօր և եղբոր նմանձանձիր քարոզումէր և յորդորում գէպ ի քրիստոնէական առաքիչութիւն և բարոյականութիւն:

Ս. Վրթանէսը կամենալով աւելի պայծառացնել եկեղեցու պաշտամունքը՝ խնդրեց և ստացաւ Երուսաղէմի Մակարիոս Արքեպիսկոպոսից ութն յօգուածով մի կանոն: Իսկ Ս. Յակոբը Մծբնայ

(*) Գործք Առաք. գլ. Ը. 18 — 25.

(**) Չորրորդ թաղ. գլ. Ե. 20 — 27.

(***) Պատմ. խոշ. երես 25 — 32.

Հայրապետից հաւատոյ վերաբերեալ տեղեկութիւններ. այդ գործուածքը: որ 18 գլուխ է բաժանուած՝ կոչումէ Զգօն: Ս. Վրթանէսը Ս. Մակարիոսի կանոնը ընդունելով ինքն ևս մի քանի յաւելուածներ կցեց և ուղարկեց իւր ստորագրեալ բոլոր եպիսկոպոսներին: որ ըստ այնմ՝ միապէս կատարեն եկեղեցու պաշտամունքը:

Թէ և Տրդատ թագաւորը Վրթանէս Հայրապետի հետ միշտ աշխատումէր քրիստոնէութեան սկզբունքը արմատացնել Հայաստանում և ազգի վարքն ու բարքը քրիստոնէական առաքինութեամբ ազնուացնել: բայց նախարարները, որ սնուած էին կռապաշտութեան մէջ, և ընդածին մոլութիւնը թագաւորել էր նոյա հոգու և սրտի վերայ, միշտ դէպի հեշտասիրութիւն և կռապաշտական զեղխութիւն ու մոլութիւններն էին հակվում: ուստի, երբոր տեսաւ թէ դիւրին չէ նախարարների միջից հակաքրիստոնէական սովորութիւնները հեռացնել, միշտ չը վրդովելու համար՝ առանձնացաւ Սեպուհ սարը և այնտեղ ձգնումէր: նախարարները դիմելով նորան թախանձեցին, որ վերադառնայ և վարէ իւր թագաւորութեան պաշտօնը, խոստանալով այնուհետև քրիստոնէալայել կեանք վարել: երբ որ Տրդատ յանձն չառաւ վերադառնալ արքունիք, մահուան թոյն տուին և այսպէս 341 թ. սպանին Հայաստանի լուսաւորութեան և քրիստոնէութեան ինամակալին՝ որի մարմինը թաղուեց Ամուրն — Անիում: Տրդատ 85 տարի ապրեց 56 տարի թագաւորելով:

Միանգամ երբ Ս. Վրթանէս Տարօնոյ Ս. Կարապետի վանքումն էր, նախարարների թելադրութեամբ տեղւոյն լեռնային ժողովուրդը կամեցաւ նորան էլ սպանել, բայց սուրբը աղատուեց, և գնալով Թիւ աւանը, ուր թաղուած էր Արիստակէս, այնտեղ մնաց սգալով Հայոց աշխարհի վերայ, որի անիշխանութեան պատճառով նախարարները միմեանց վերայ վերկացած՝ միմեանց կոտորումէին:

Տրդատի կինը Աշխէն և քոյրը Խոսրովիգուխտ կոյսը հրաժարուելով աշխարհային վայելչութիւններից, բնակուեցին Պառնի քաղաքի ամրոցում որ նոր որձաքարերով նորոգել էր Տրդատ:

Տրդատի մահից յետոյ նախարարները ինքնագլուխ մնալով ամեն անկարգութիւններ անումէին: Տեսնումէր Ս. Վրթանէս, և հոգով չտի ցաւումէր, բայց չէր կարողանում անկարգութեան առաջքը առնել: Փայտակարան աշխարհը, որ Աղուանից աշխարհի հետ յանձնուած էր Ամնատրուկ իշխանին, նորա թելադրութեամբ

ապտամբուեց: Եւ Սանատրուկ իրրեւ արշակունի՝ թագ զնելով
 մտածումէր տիրել բոլոր Հայաստանին. նոյնը մտածումէր նաեւ
 Աղձնեաց աշխարհի Բակուր իշխանը: Այս ազմկալից ժամանակին,
 Բզնունեաց Գնունեաց եւ Մանաւազեանց նախարարութիւնները
 միմեանց կոտորելով չեւրջացան բոլորովին: Այս աղէտները տեսնե-
 լով նախարարները՝ ժողովուեցին Ս. Վրթանէսի մօտ, եւ Վրթա-
 նէս նախարարների խորհրդով, թուղթ գրեց*) Կ. Պօլսոյ Կոստանդ-
 կոյսեր՝ խնդրելով Տրդատի որդուն Խոսրովին թագաւորեցնել Հայոց
 վերայ, եւ այս այն պատճառով որպէս զի յունաց պաշտպանու-
 թիւնը վայելէն պարսից յարձակումների ժամանակ: Կոստանդ-
 կոյսը ընդունեց Հայրապետի խնդիրը եւ 344 թ. Հայաստանի վերայ
 թագաւորեցրեց Խոսրովին, այն պայմանով՝ որ նա մտերմութեամբ
 ծառայէ յունաց: Ս. Վրթանէս տեսնելով Խոսրովի թուլութիւնը,
 իշխանների երկպառակութիւնը եւ պարսիկների ու հիւսիսական-
 ների արշաւանքը դէպ ի Հայաստան, ամեն հնարք գործ էր դնում,
 որպէս զի այդ արշաւանքները կրօնին վտանգ չը բերեն: Եւ Խոս-
 րովի մահից յետոյ, որպէս զի նախարարները անգլուխ չըմանն եւ
 աւելի եւս խռովութեան տեղի չըտան՝ 353 թուին ժողովեց նոցա
 եւ նոցա հաճութեամբ Խոսրովի որդուն Տիրանին առաւ զնաց
 Կոստանդնուպօլիս եւ նորան Հայաստանի թագաւոր կարգել տալով
 վերագարծաւ:

Ս. Վրթանէս եկեղեցին ապահովելու համար աշխատումէր ժո-
 ղովուրդին հարստահարութիւններից ու հալածանքներից ազատ
 անդորրութեան մէջ պահել: Վտանգաւոր թշնամին քրիստոնէու-
 թեան եւ Հայոց Արշակունի հարստութեան՝ էր պարսից թագաւո-
 րութիւնը, որից անխտանգ մնալու համար՝ նա աշխատումէր Յու-
 նաց հետ լաւ յարաբերութեան մէջ պահել Հայոց աշխարհը. եւ
 այս այն պատճառով՝ որ յոյները քրիստոնեայ լինելով ամեն ջանք
 գործ պիտի դնէին չըթողնել քրիստոնէութիւնը Հայաստանի մէջ
 թուլանայ. եւ նախարարները, որոնք հեշտապիրութիւնները եւ
 զանազան մոլութիւնները սանձարձակ կատարելու համար, միշտ
 հակվում էին դէպ ի կռապաշտութիւն՝ կը զգուշանային ակնածե-
 լով Հայրապետից եւ կայսրից, իսկ Արշակունի հարստութիւնը, որ
 ընկած էր, եւ քիչ էր մնում՝ բոլորովին անհետանար, յունաց

(*) Խոր. գիր. Գ. ԳԼ. 2.

պաշտօնաւորութեամբ կարող էր տօկալ. և որչափ էլ Սասանեան հարստութիւնը, իւր քաղաքականութեան հետեւելով՝ կամենար Հայաստանից ևս փերջացնել Արշակունի հարստութիւնը, կակնածէր Յունաց կայսրութիւնից. նախարարներն էլ, որ այս բանում համախոհ էին պարսից՝ կրղզուշանային: Ս. Վրթանէս ոչ թէ որպէս Արշակունիներին ցեղակից՝ անխոնջ տքնումէր Արշակունի հարստութիւնը հաստատուն պահելու համար, այլ հաստատ գիտէր թէ այդ հարստութիւնը բարձուելուց յետոյ՝ նախարարների անմիաբանութիւնից և փառասիրութիւնից օգուտ քաղելով պարսիկները՝ պէտք է բոլորովին տիրապետէին երկրին, և նոր ծաղկել սկսող քրիստոնէութիւնը պէտք է աշխատէին բառնալ Հայաստանից: Այսպիսի հոգածութեամբ Ս. Վրթանէսը տասն և հինգ տարի ամենայն արժանաւորութեամբ Հայաստանեայց հայրապետութիւնը վարելուց յետոյ վախճանեց 355 թուին:

— Ս. Վրթանէս, իւր հայրապետութեան առաջին տարին Տրդատի հաճութեամբ և Աղուանից խնդրանք իւր անդրանիկ որդուն— Գրիգորիսին 340 թ. ձեռնադրեց Վրաց և Աղուանից սրբեպիսկոպոս, որ թէև պատանի հասակով, բայց ծերի փորձառութեամբ կատարեց իւր պաշտօնը: 342 թուին Տրդատի մահից յետոյ Փայտակարանի և Աղուանից մոլի և փառաբարոյ նախարարները Սասանորոկ իշխանի խորհրդով, նահատակեցին Ս. Գրիգորիսին: Աստուծոյ ծովի մօտ՝ Վատնեան դաշտում ձիու ագիւից կապած քաշ տալով: Ս. Գրիգորիսի մարմինը նորա աշակերտները բերին Փոքր—Սիւնիք և թաղեցին Ամարաս կոչուած տեղը, որ դարձաւ Աղուանից կաթողիկոսութեան Աթոռ: Գրիգորիսի մահումը թէպէտ Աղուանից իշխանները ազատուեցին նորա խրատական յանգիմանութիւններից, բայց քրիստոնէութիւն անհետ չեղաւ Աղուանից աշխարհից՝ որ Վրաց եկեղեցու հետ Հայոց ընդհանրական հայրապետի իշխանութեան ներքոյ կառավարւումէր ամենայն սիրով:

— Ս. Վրթանէսի օրով Մանածիճը Ռշտունեաց իշխանը հարաւային սահմանները ապահովելու համար ապստամբ Բակուր Բղեշիին յաղթելուց յետոյ՝ տեղւոյն ժողովրդեան հետ գերեց նա և Ս. Յակովբ Մծբնայ հայրապետի*) ութն սարկաւազներին: Ս. Յակովբ

(*) Ս. Յակովբ Մծբնայ հայրապետը՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի հօրաքեռորդին էր ըստ պատմութեան:

խնդրեց Մանածիհրից որ արձակէ գերեալ ժողովրդին և իւր սարկաւազներին, բայց տեսնելով թէ իւր խնդիրը անլսելի է մնում, զիմեց թագաւորին. Մանածիհր իմանալով այս՝ բարկացաւ և սարկաւազներին ծովն ձգեց. Ս. Յակովբ յուսաբեկ անիծելով Մանածիհրին՝ դարձաւ իւր տեղը, իսկ Խորով թագաւորն ու վրթանէս հայրապետը հրամայեցին Մանածիհրին արձակել գերեալ ժողովրդին *):

ԿԱՆՈՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԱՅ ՄԱԿԱՐԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ **)

Ա. Սարկաւազները հանդիսաւոր մկրտութիւն չանեն, եթէ անեն՝ պատժուեն. իսկ եթէ անգիտութեամբ արել են, ներուի. Բ. Մկրտութեան աւազանը եկեղեցում լինի, իսկ եթէ պատահի այնպիսի տեղ, ուր եկեղեցի և աւազան չը գտնուին, պէտք է մկրտել, ուր որ ջուր լինի, երեք անգամ ընկղմելով ջրի մէջ. Գ. Եկեղեցականները ամենայն խոնարհութեամբ կարգ պահեն իւրաքանչիւրը իւր աստիճանի համեմատ, մանաւանդ եկեղեցու մէջ. Գ. ***) Սրբութեան իւղը եպիսկոպոսապետն պէտք է օրհնի, բայց եթէ հեռաւորութեան պատճառով անհնար լինի փոխադրութիւնը, եպիսկոպոսապետի հրամանով՝ տեղւոյն եպիսկոպոսը ուրիշ մի կամ երկու եպիսկոպոսի հետ օրհնի. իսկ մկրտութեան և հիւանդների օծման իւղը քահանան էլ կարող է օրհնել. Ե. Այդ չը համարձակուի խղճիւ մեղաց կամ թերահաւատութեամբ մօտենալ Ս. հաղորդութեան. Զ. Ս. Պատարագի ժամանակ չը գտնուի այնտեղ հերետիկոս. Է. Զերմ (թարմ) հաց և անապակ զինի սարկաւազի ձեռքով հանուի սեղանը, և քահանան օրհնի, ու հաղորդութեան խորհուրդը կատարի. Ը. Խորհրդի սեղանը նոյնպէս և բոմն ունենան վարագոյր. բեմի վերայ լինին միայն խորհրդի սպասները, իսկ մնացեալ անօթները դուրսը:

(Կը շարունակուի):

Յ. Վ. Ս.

(*) Խոր, զիրք Գ. ԳԼ. Է.

(**) Զամէ. ա. հատ. զիրք Բ. ԳԼ. 41, եր. 422—423.

(***) Գ. յօդուածը մերժուած է մեր եկեղեցական օրէնքով.